

Italo Calvino

PALOMAR TÖPRENGÉSEI

Szénási Ferenc fordítása

A világ nézi a világot

Szellemi útkereséseinek gyakori zökkenői után, melyekre most kár volna szót vesztegetni, Palomar úr úgy döntött, hogy ezentúl minden idejét a dolgok felületi vizsgálatának szenteli. Minthogy kissé rövidlátó, szórakozott és világkerülő, bajosan lehetne a jó megfigyelők típusába sorolni. Mégis folyton megesik vele, hogy észrevesz valamit – egy kőfalat, egy csigaházat, egy falevelet, egy teáskannát –, ami aprólékos és hosszas vizsgálódásra ingerli: félig-meddig öntudatlanul nekiáll és megfigyeli, tekintetével végigpásztázza minden apró részletét, nem tud tőle elszakadni. Palomar úr most eltökéli, hogy ezentúl kétszeresen odafigyel majd; először is, nehogy veszni hagyja a hívogató ingert, másodszer pedig, hogy kellő komolysággal végezze a megfigyelés műveletét.

Itt jön közbe az első bökkenő: Palomar úr, abban a szent meggyőződésben, hogy a világ most már kifogyhatatlan bőséggel tárja elé látnivalóit, mindent vizsgálgatni kezd, ami látótávola alá kerül: nem telik benne öröme, abbahagyja. Ekkor jön az újabb bökkenő, mert Palomar most arra a meggyőződésre jut, hogy nem is olyan sok érdeemes néznivaló akad a világban, s hogy ezeket saját magának kell föl kutatnia; így viszont újra meg újra a választás, a kizárás, a fontossági sorrend problémájába ütközik, s hamarosan a teljes csőd fenyegeti, mint mindig, hogyha dolgaiba saját énjét és annak minden gondját-baját belekeveri.

No de hogy lehet valamit énünktől függetlenül nézni? Kié a szem, amely néz? Többnyire úgy képzeljük, hogy az én olyanvalaki, aki saját szemén mint valami ablakon kipillant, és nézi a teljes pompájában elébe táruló világot. Azaz: van egy világra nyíló ablak, azon túl pedig a világ. No de mi van az ablakon innen? Természetesen a világ; mi más lehetne?! Palomar úr most kevéske összpontosítással fölemeli és az ablakpárkányra ülteti a kinti világot. Mi maradt az ablakon túl? Természetesen a világ, amely most szemlélő és szemlélt világra hasadt. Hát ő, akit eddig „én”-nek mondtunk, vagyis Palomar? Ő talán nem egy darabka világ, amely most egy másik darabka világot szemlél? Vagy mert a világ az ablakon belülré és az ablakon túlra is kiterjed, nem épp az ablak-e az én, amelyen át a világ önmagára pillant? Csak Palomar úr szemén (és szemüvegén) keresztül láthatja meg magát.

Egy szó, mint száz, Palomar ezentúl nem belülről, hanem kívülről szemléli majd a dolgokat, és persze nem is saját bensőjéből, hanem odakintről jövő pillantásokkal. Mindjárt tesz is egy próbát: vigyázat, nem ő néz, hanem az odakintről odakintre pillantó világ. Ennek tudatában forgatja szemét, s valami merőben új látványt remél. Semmi. A szokványos köznapi szürkeség veszi körül. Gondoljuk hát végig újból. Nem elég, hogy a világ kintről kívülré néz, a röppályának, amely a pillantást a látnivalóval összeköti, a látnivalóból kell kiindulnia.

A dolgok néma felszínéről föl kell roppennie egy jelzésnek, egy intésnek, egy kacsintásnak: egy részecske elválik a többitől, hogy jelentsen valamit... Hogy mit? Hát

önmagát; minden létező akkor mutatkozik meg szívesen, hogyha csakis önmagát jelentő és csakis önmagukat jelentő egyéb létezők között.

Ha ritka is az ilyen alkalom, előbb vagy utóbb mégis bekövetkezik; azt kell csak kívánni, hogy szerencsésen egybeessen minden: a világnak egyszerre támadjon kedve arra is, hogy nézzen és arra is, hogy nézzék. Palomar pedig éppen ott járjon közöttük. Más szóval Palomarnak várnia sem kell, hisz az ilyesmi mindig akkor következik be, amikor az ember legkevésbé várna.

A világmindenség mint tükör

Palomar urat nagyon bántja, hogy az emberi kapcsolatokban ügyetlen. Irigyliz azokat, akik mindig tudják, kinek mit mondjanak, kivel hogyan viselkedjenek; akik minden társaságban jól érzik magukat, és akikkel mindenki jól érzi magát; akik fesztelenül mozognak idegenek között, és azonnal fölmérik, kitől kell óvakodni, távolságot tartani, és kinek érdemes rokonszenvét, bizalmát elnyerni; akik mindig legjobb arcukat mutatják, és másokból is a legjobbat csalják elő; akik rögtön tudják, hogyan értékeljenek valakit önmagához képest és általában is.

– Ez a képesség csak annak adatik meg – gondolja a kirekesztettek keserűségével Palomar –, aki harmóniában él a világgal. Az ilyen ember nemcsak társai között érzi otthon magát, hanem a tárgyak, a szinterek, a helyzetek, az alkalmak között, az égbolton váltakozó csillagzatok és a molekulákban sűrűsödő atomok között is. Az egymásba torlódó események lavinája, amit világmindenségnek hívunk, nem sodorja magával a szerencse kegyeltjét, aki a végtelen kombinációk, permutációk és következményláncok legapróbb résein is kisiklik, s ezáltal elkerüli a pusztító meteoritok pályáját, csak a jótékony sugarakat fogja föl. Aki jó barátságban van a világgal, annak a világ is jó barátja. Bárcsak ilyen lehetnék én is! – sóhajt föl Palomar.

Elhatározza, hogy megpróbál ilyen ember módjára viselkedni. Minden igyekezetével azon lesz, hogy karnyújtásnyira levő embertársaival is és a messzeségben tekergető galaktikákkal is harmóniában éljen. Felebarátaival túl sok problémája van, így hát előbb a világmindenséggel próbál dűlőre jutni. Az embereket, amennyire csak lehet, távol tartja és elkerüli; fejében nagytakarítást végez, kisöpri a nemkívánatos gondolatokat; csillagos éjszakákon az égboltot fürkészi, csillagászati szakkönyveket olvas, addig barátkozik a csillagközi űrökkel, amíg végül agyberendezésének állandó bútorabjaivá lesznek. Arra törekszik, hogy gondolataiban a legközelebbi és a legtávolabbi dolgok egy időben megférjenek: ha pipára gyújt, és feszülten figyel, hogy szippantására a pipafej alján lapuló dohányszálacskák tüzet fogjanak, egy percre sem feledti, hogy a Magellán-felhők szupernovája ugyanabban a pillanatban robban, vagyis hát évmilliókkal azelőtt. Mindig tudni fogja, hogy a világegyetemben minden összefügg és egymásból következik: ha váltogatja fényét a Rák-köd, vagy összebb zsugorodik az Androméda-gömbhalmaz, biztos, hogy az ő lemezjátékosja is másképp működik, az ő salátástáljában is kivirulnak vagy elfonnyadnak a pórmustárlevelek.

Aztán, amikor hite szerint már pontosan ismeri helyét a kerengő mindenség néma felszínén, a tér és az idő valóságos és lehetséges eseménymiriádjai között, arra gondol, hogy kozmikus tudását most már az emberi kapcsolatokra is bizvást kiterjesztheti. Nosza, sietve visszatér a társas létbe, megújítja ismeretségeit, barátságait, üzleti kapcsolatait; gondosan mérlegre teszi rokoni és érzelmi köteleit. Azt reméli, hogy végre tisztá, áttekinthető, világos emberi horizont nyílik meg előtte, amelynek határai között céltudatosan és biztosan mozoghat. Mi válik valóra ebből a reményből? Semmi. Fél-

reértések, tétovázások, megalkuvások, elmulasztott lehetőségek ingoványába süpped; a legapróbb problémák nyomasztóan nehezednek rá, a legnagyobbak eltörpülnek; bármit mond vagy tesz, rosszul sül el, félresiklik, visszajára fordul. Hol van hát a baj?

Ott, hogy az égitesteket szemlélve önmagát mindig névtelen-testetlen apró pontnak látta, szinte önnön létezéséről is megfeledkezett, most viszont, amikor újból emberekkel érintkezik, tehát nélkülözhetetlenül szüksége van önmagára, már azt sem tudja, hol keresse magát. Minden új ismerőstünkkel valamilyen viszonyt kell kialakítanunk; megállapítjuk, mit érzünk az első találkozásakor – ellenszenvet vagy vonzalmat, a magunk erősebb hatását vagy az övét, kíváncsiságot, bizalmatlanságot vagy közönyt, fölényt vagy alárendeltséget, tanítványi vagy tanári késztetést, színészi vagy nézői hajlandóságot –, s a magunk és partnerünk kölcsönös érzései alapján meghatározzuk a játékszabályokat, mit lépünk mi, és mit lép ő kettőnk játszmájában. Ehhez azonban, még mielőtt nekiállnánk társunkat szemrevételezni, tudnunk kell, kik vagyunk mi magunk. Az emberismeretnek van egy sajátos vonása: az önismereten vezet hozzá az út; Palomarból pedig éppen ez hiányzik. De még az önismeret sem elég, azonosulás is kell hozzá, céljaink, eszközeink és álmaink vállalása, ez pedig önuralmat igényel, azt, hogy kontrollálni és irányítani tudjuk hajlamainkat és cselekedeteinket, méghozzá úgy, hogy eközben ne szűkítsük be és ne fojtsuk el őket. Palomar bámulatra méltó ismerősei, akik mindig talpraesetten és természetesen beszélnek és viselkednek, nem is annyira a világmindenséggel, mint inkább önmagukkal vannak jó viszonyban. Palomar, aki nem szereti magát, s mindig úgy intézte, hogy ne kelljen önmagával szembenéznie – ezért menekült oly szívesen a galaktikákhoz is –, most ráeszmél, hogy előbb saját lelki nyugalma kellett volna megteremtenie. Lehet, hogy a világegyetem békében él viselt dolgaival, ő semmi esetre sem.

Egyetlen járható út maradt tehát: mostantól az önismeretnek szenteli idejét, önmaga bensőjét fogja kikémleni és föltérképezni, lelki rezdüléseinek grafikonját rajzolgatja majd, s a megfelelő képleteket és elméleteket abból ókumlálja ki, teleszkópját a csillagképek égi pályája helyett a maga földi útjára szegezi. – Semmit sem ismerhetünk meg magunk körül, ha magunkat kifelejtjük – mormolja eltöprengve –, s a világmindenség olyan tükör, amely csak azt vetíti elénk, amit önmagunk vizsgálata közben megtanultunk fölismerni.

S ezzel tudáskereső vándorútján Palomar most újabb szakaszt járhat végig. Pillantásával végre fölparcellázhatja bensőjét. Vajon mit lát majd? Olyan lesz-e belvilága, mint egy nyugodtan, méltóságteljesen forgó spirálköd? Csillagok és bolygók járnak-e csöndjében sorshatározó, jellemformáló parabola- és ellipszispályájukat? Végtelen kiterjedésű gömböt lát-e majd, amelynek középpontjában az én áll, és minden pontja középpont?

Kerekre nyitja a szemét. De hisz ezt látta mindennap, eddig is: málló vakolatú, girbegurba falak, tülekedő, konyókló emberek, akik a nagy rohanásban föl se néznek a másokra. A távoli égbolt, akár egy akadozó, küszködve csikorgó, olajozatlan gépezet, ki-kihunyó csillagfényeket szór, az éppoly fenyegetett, meggyötört, zaklatott világegyetem üzeneteit.

Hogyan tanuljunk meg halottnak lenni

Palomar úr elhatározza, hogy ezentúl úgy tesz, mintha halott volna, hadd lássa, hogyan lesz meg a világ nélküle. Egy ideje azt látja, hogy közte és a világ között nem úgy mennek a dolgok, mint régen; azelőtt talán vártak egymástól valamit, ő és a világ, ma

már nem is tudja, mit várhatna, jót-e vagy rosszat, és az efféle várakozás sem tartja már örökös izgalomban.

Az volna hát természetes, hogyha Palomar úr most megkönnyebbülne, hisz nem kell többé arra gondolnia, mit tartogat számára a világ, és a világot is felszabadultabbnak látná, hisz annak meg őrá nincsen gondja. Ám a pusztá várakozástól, hogy megízlelje végre e nyugalmat, szorongás tölti el.

Mert hát halottnak lenni nem is olyan könnyű, mint gondolnánk. Először is, a halotti létet nem szabad összetéveszteni a nemléttel, ami egy születés előtti, végtelenül hosszan tartó állapot, és látszólag a halál utáni, ugyancsak végtelenül hosszú állapot tükörképe. Hiszen születésünk előtt még a kimeríthetetlen lehetőségek egyike vagyunk, amely vagy megvalósul, vagy nem, halottként viszont már nem valósulhatunk meg, sem a múltban (hiába tartozunk teljes egészében hozzá, befolyásolni többé nem tudjuk), sem a jövőben (hiába befolyásolhatjuk, részünk már nem lehet benne). Igaz, Palomar úr esete némileg egyszerűbb, mert ő sohasem volt különösebb befolyással semmire és senkire, a világ könnyűszerrel meglehet nélküle, ő pedig nyugodtan halottnak tekintheti magát, még csak szokásain sem kell változtatnia. Nem is az a fő gond, hogy hogyan változtasson azon, amit csinál, hanem hogy hogyan változtasson önmagán, pontosabban a világhoz fűződő kapcsolatán. Régen a világ azt jelentette neki, hogy a világ plusz ő; most azt kell jelentse, hogy ő plusz a világ mínusz ő.

A világ mínusz ő vajon a szorongás megszűnésével egyenlő? Olyan világgal, amelyben tőle teljesen függetlenül zajlanak az események, őt már nem is érintő belső történések, szükségességeik vagy logikájuk szerint? Nekicsapódik egy hullám a sziklának, kivájjá, jön a következő hullám, aztán egy újabb, egy még újabb; mindegy, hogy ő ott van-e vagy sem, a sor folytatódik. A halotti lét azzal hozhat megkönnyebbülést, hogy megszűnik az életnek hívott kis nyugtalanságpetty, és semmi sem számít a világon, csak a dolgok rendületlen egymásra rakódása térben és időben. Minden nyugodt vagy lassanként megnyugszik, még a hurrikánok, a földrengések, a vulkánok is. De hát nem épp ilyen volt a világ, amikor még itt járt? Amikor még minden vihar a vihar utáni csendet is magában foglalta, és készülődött a percre, hogy az utolsó hullám is partnak csapódjon, és elüljön a szél? Halottnak lenni talán annyit tesz, mint az örökön hullámzó tengeren hajózni, és hiába várni, hogy elcsituljanak a habok.

A holtak tekintete mindig vágyódó picit. A helyszíneket, a helyzeteket, az eseteket az ember nagyjából ismerte már, s persze hogy jóleső érzéssel látja őket viszont, csak hát temérdek kisebb-nagyobb eltérést is észlel, amelyekkel még meg is barátkozna valahogy, ha megfelelő, logikus rendbe illeszkednének, de hát esetlegesek és kuszák, és ezt nagyon nehezen viseli el, mert amióta az esztét tudja, mindig a világot szeretné kiigazítani, s most nem teheti, mert halott. Ezért aztán kelleetlenül s kissé sután forgó-lódik benne, ám egyszersmind önelégülten is, mint aki jól tudja, hogy csak a saját múltja számít, minden egyéb elhanyagolható. S hamarosan elfogja és minden gondolatát betölti egy újabb meghatározó érzés, a megkönnyebbülés: minden baj a mások baja, fájjon hát az ő fejük. A holtaknak már aligha lehet fontos valami, hisz nem övék a gondja; s lehet, hogy az erkölccsel nehezen fér össze, örömeiket mégis ebben a felelőtlenségben lelhetik.

Minél közelebb kerül Palomar úr ehhez a lelkiállapothoz, annál természetesebbnek érzi a halotti létet. Igaz, még nem jutott el addig a fenséges kívülállásig, amely hite szerint a halottak sajátja, sem a végső okig, amely túlmutat minden magyarázaton, sem pedig önnön határainak átkelőhelyéig, amely – mint valami hosszú alagút vége

– más dimenziókba nyílik. Időnként azzal áltatja magát, hogy legalább ősi türelmetlenségétől megszabadult, nincs már benne az a folytonos rossz érzés, hogy a többiek mindig, mindenben hibáznak, s hogy ő sem hibázna kevesebbet a helyükben, de ő legalább tudná, hogy hibázik. A valóság az, hogy csöppet sem szabadult meg türelmetlenségétől, mi több, berzenkedése a saját és a mások hibáitól örök életű, akárcsak maguk a hibák, melyeket nem töröl el semmiféle halál. Jobb lesz hát, ha megbékél velük: halottnak lenni Palomar számára annyit jelent, mint megbékélni azzal a kiábrándító felismeréssel, hogy az maradt, aki volt, egy megmásíthatatlan, végleges helyzetben.

Palomar lebecsüli az élő állapot előnyeit a halottéival szemben, s most nem a jövőről van szó, mert a jövő kockázatai jelentékenyek, a jó pedig hamar véget érhet benne, hanem a múltról, mert múltunkat visszamenőleg megszépíthetjük. (Előfordulhat persze, hogy valaki tökéletesen elégedett a múltjával, de ez az eset olyannyira érdektelen, hogy szóra sem érdemes.) Az ember élete események sorozatából áll, és az utolsó esemény akár az egésznek is új jelentést adhat, nem azért, mert netán többet számítana az előzőeknél, hanem mert lezárt életbe foglalva az események már nem időrendben helyezkednek el: belső rendjük szerint épülnek egymásba. Valaki például felnött fejjelel olvas egy könyvet, és így kiált föl: – Hogy tudtam úgy élni, hogy nem ismertem?! – vagy: – Milyen kár, hogy nem olvastam fiatal koromban! – Nos, az efféle megállapítások jószerivel értelmetlenek, kivált a második, hisz attól fogva, hogy az ember elolvasta a könyvet, már úgy él, mint aki ismeri, s vajmi keveset számít, hogy előbb olvasta-e el vagy később, mert az olvasástól most addigi élete is új minőséget kapott.

És ez a legnehezebb lépés annak, aki el akarja sajátítani a halotti létet: megérteni, hogy élete zárt egész, teljesen a múlté, nem lehet semmit hozzátenni, és alkotóelemeit sem lehet más és más viszonyba rendezni. Igaz, akik még élnek, a maguk megélte változások szerint a holtak életét is alakíthatják, kontúrt adhatnak annak, aminek addig nem volt, vagy aminek másutt húzódtak kontúrjai; például igaz szívű lázadónak tüntetnek föl valakit, akit eddig gyalázatos törvényszegőnek ismertünk; költőként vagy prófétaként ünnepelnek másvalakit, akiről eddig azt hallottuk, hogy idegbajos vagy lázalmoktól szenved. Ám ezek a változások csak az élőkhoz szólnak. Ok, a holtak, aligha veszik hasznukat. Mindenki abból építkezik, amit átél és ahogyan átéli, ezt pedig nem veheti el tőle senki sem. Aki életében szenvedett, annak a szenvedés a mindenkorai építőköve, ha elveszik tőle, lényét hamisítják meg.

Palomar tehát külön halottnak készül: nehezen viseli el a rá mért ítéletet, azt, hogy most már örökké ilyennek kell maradnia, ám egy fikarcnyit sem hajlandó földadni önmagából, bármekkora tehertétel is.

Beszélhetnénk persze azokról az átörökítő rendszerekről is, amelyekkel utódainkban – legalábbis részlegesen – továbbélhetünk; ezeknek két fő változatát különböztethetjük meg: a biológiai átörökítő rendszert, amellyel azt adhatjuk tovább önmagunkból, amit genetikai örökségnek hívunk, és a történelmi átörökítő rendszert, amely a mégoly szürke emberben is fölglyülemelő, több-kevesebb tapasztalatot plántálja át a túlélők emlékezetébe és nyelvébe. Ezeket az átörökítő rendszereket egységes egésznek is tekinthetjük, ha a nemzedékek sorát egyetlen ember századokig, ezredekig tartó életének rovid szakaszaiként fogjuk fel, ám ezzel csak elnyújtjuk a problémát: saját, személyes halálunktól az emberi nem bármily késői kihalásáig odázzuk el.

Amikor Palomar a maga halálára gondol, már az utolsó emberi vagy emberforma lények halála jár a fejében: a letarolt, kietlen földgolyóra idegen úrhajósok szállnak

le, megfejtik a piramisokban és a számítógépes lyukkártyák hieroglifáiban rögzült emlékeket; az emberi nem emlékezete az ő hamvaiból születik újjá és jut el a világegyetem lakott tájaira. S végül, sok-sok halogatás után elérkezik a pillanat, amikor maga az idő vénhed ki és enyészik el az üres égbolton, amikor a hajdani élet utolsó anyagi emléke felizzó hőben olvad szét, vagy az örök fagy mozdulatlan birodalmában kristályosítja ki atomjait.

– Ha az időnek vége szakad, akkor azt percről percre le lehet írni – gondolja Palomar –, leírás közben pedig minden perc végtelenné táguul. – Elhatározza, hogy nekiáll, és élete minden egyes percét leírja, s amíg nem végez a leírással, nem is gondol a halálra. Ebben a pillanatban meghal.

Laki János

KÖZÉPCSATÁR A SAKKTÁBLÁN

Az ismeretelméleti individuum autonómiája

Bár egyáltalán nem kell igazán magas fokozatot választanom ahhoz, hogy percek alatt elegáns mattot adjon, számítógépet szeretem magamnál ostobábbnak tudni. Mi tagadás, szeretek magamnak azzal is hízlelni, hogy e meggyőződésemet mégiscsak több, mint gyarló emberi hübrisz. Hisz miféle mélyenszántó megfontolások szabják meg a masinám olykor tagadhatatlanul értelmesen villódzó képernyőjére kiíródó lépéseket? Mindenekelőtt ismeri a sakk szabályait, ismer sok ezer kombinációt, képes kiszámítani bizonyos állítástípusokhoz tartozó lehetséges kimeneteleket, memóriájában őrzi klasszikus megnyitások, közép- és végjátzmák egy számomra áttekinthetetlenül gazdag készletét stb. Ha esetleg oly fejlett programot használ, amely képes az önkorrekcióra, akkor sem várhatom tőle, hogy játékát az én stílusomhoz szabja, vagy fölmérve korlátaimat, valami tán nem egészen optimális, de számomra nagyon is váratlan húzással álljon elő. A gép racionálisan, elhamarkodás nélkül, jó lépéseket tesz. Ennyi az egész. Hadd őrizsem meg azt a magabiztos öntudatomhoz olyannyira szükséges (elő?)ítéletet, hogy bár mérhetetlenül gyorsabban kombinál, s hasonlíthatatlanul több alternatívát lát át nálam, „gondolkodása” mégiscsak mechanikus és kiszámítható.

Jogosult-e ebbéli meggyőződésemet vagy sem, a jövő dolga. Addig is, ha (mondjuk a kettes fokozatban) eljutunk egy számomra is áttekinthető végjátzmához, s eszembe ötlik az a bizonyos lépés, amelyet megtéve a többi már pusztán formalitás – hármily kisszerű legyen is ez –, nem tagadhatok meg magamtól egy kaján mosolyt. Miközben gyalogomat enyhe izgalommal C7-re tolom, nem teljesen indokolt diadallal tudom, hogy izzon bár föl gépem 40 MB-os winchestere, meg nem akadályozhatja, hogy gyalogomat a következő lépésben vezérre váltsam, majd annak rendje és módja szerint megadjam a mattot. Gépem persze ugyanúgy látja az elkövetkező öt lépést s azok szükségyszerű végkifejletét, akár magam, de humortalanul lépked tovább, rendre megtéve az adott szituációban legjobbnak értékelt lépéseket.